

MIKONYA György

Vizsgálati szempontok az európai egyetemek történetének kutatásához

BEVEZETÉS

Az universitas a klasszikus latin nyelvben minden létező összességét (universitas rerum) jelentette. A 13. századtól kezdve azonban a fogalom szemantikai tartalma megváltozott és a 12. századtól a 15. század elejéig többféle értelemben használták. Általában a közös érdekű és jogi státusú emberek csoportját, magát a csoportosulást, de működési területüket is jelenthette. Kezdetben a jogászok ezt a szakkifejezést használták a hasonlóak egységének, azaz minden közösségnek, így például a céheknek a megnevezésére, de értették alatta olyan személyek korporációját is, akik valamilyen közös tevékenység végzésére szövetkeztek. A 12. század után azon korporációk megnevezése lesz, amelyek tevékenységük tárgyává a szervezett tanulást teszik, Bolognában, Párizsban és Oxfordban az universitas scholarium vagy magistrorum et scholarium elnevezést használták. Az universitas elnevezés használata akkoriban megkövetelte, hogy az egyetem olyan végzettséget garantáljon, ami külön vizsga nélkül mindenütt feljogosít az oktatásra (licentia ubique docendi). Ezt a jogosultságot kezdetben Bologna, Párizs, Cambridge, valamivel később pedig Toulouse és Salamanca egyeteme nyerte el.

Az egyetem társadalmi szerepe kialakulása óta rendkívül jelentős – az egyház után a második legrégebbi intézmény. Legfontosabb feladata a folytonosság biztosítása és a fejlődés–stagnálás–visszaesés–haladás dinamikája jellemzi. Az egyetemek katalizátorként felfogják és irányzatokká, szellemi produktumokká alakítják a sokféle környezeti hatást, valamint egységesítő erők és törésvonalak találkozásának tekinthetők.

Az egyetem – mint különleges státuszú intézmény – új eszmék forrásaként és a társadalmi fejlődés kritikus történéseinek ütközőpontjaként régóta jelen van a köztudatban. Az oktatás és kutatás révén az egyetem a társadalmi és a technológiai fejlődés kiemelten fontos hajtóereje. Minden egyes generáció vezetői, meghatározó személyiségei általá-

ban itt szerzik meg ismereteiket, ezért az egyetem történetének kutatása, lényegében a személyiségek és a tudás kapcsolódási pontjaira is fényt derítenek.

Az egyetemi tudástranszfer és tudás-felhasználás vizsgálata a társadalomtörténeti kutatásokban viszonylag hosszú ideig mellőzött területnek számított, sokáig csak periferikus témának tekintették az egyetemtörténetet. Vizsgálták ugyan egy adott intézmény nemzeti kultúrában betöltött szerepét, de ritkábbnak tekinthető a több egyetem összehasonlító vizsgálatából következő trendek keresése.

AZ EGYETEMTÖRTÉNETI KUTATÁS IRÁNYAI ÉS TÉMÁI

Az egyetemtörténeti kutatások feladata összetett, ilyen a sokféleség és az egyedi történések közötti kapcsolat feltárása, az esetleges trendek, tipológiák keresése, az egyetem éthoszára utaló fejlemények feltárása, az elsőbbség és a sorrendiség kérdéseinek tisztázása. Fontos a klasszikus felosztások – diákok, magiszterek és a vegyes típusú egyetemek – további részletezése. Nélkülözhetetlen a terminológiai problémák tisztázása is. Nézzünk meg az utóbbira vonatkozóan egy példát.

A *studium generale* az „egyetemes tanulmányok” megnevezés többféle értelemben használt szakkifejezés. Egy ideig ez a korai alapítású egyetemek elnevezése, amelyek olyan, pápai vagy néha császári alapítású, magasabb szintű képzést nyújtó iskolák, amelynek tanárai és diákjai univerzális – azaz minden regionális városi, püspöki, hercegi hatalom felett – önálló jogokkal rendelkeznek. Gazdasági szempontból, pápai felhatalmazás alapján, önállóan rendelkeznek a nekik juttatott adományok felhasználásáról. Az ilyen intézmény hatóköre túlterjed közvetlen vonzáskörzetén. Az itt végzett diákok – a megfelelő fokozatok elnyerésével – a kereszténység egész területére érvényes oktatási jogot szerezhettek. Az első *studium generale* Párizsban jött létre és a dominikánusok alapították. De a szakirodalomban így jelölik még azokat a szerzetesrendi iskolákat is, amelyek ugyan magas szintű képzést nyújtottak, de nem voltak jogosultak doktori fokozatot adni. De a *studium generale* jelentheti még az oktatott tudományok összességét is. Annak eldöntése, hogy mikor, melyik értelmezés helyes, az mindig adott szövegkörnyezettől függ.

A kutatási téma európai dimenzióba helyezett vizsgálata során tisztázható, hogyan alakult az egyetemek világában az állandóság és a változás aránya, milyen konfliktusokkal járt ez együtt, milyen tévutak jöttek létre, ami, *nota bene*, néha egy-egy egyetem megszűnéséhez is vezetett, hogyan és mikor éledtek újjá ezek az intézmények, hogyan váltják egymást az egyetemek életében a felívelő és a hanyatló szakaszok és milyen okok húzódnak meg ennek hátterében.

Az egyetemtörténeti kutatások irányát tekintve megkülönböztethetünk *horizontális és vertikális irányú* vizsgálatokat. A *horizontális vizsgálatok* kiindulópontja egy-egy egyetem történetéből kiemelt részelemek összevetése más intézmények történeteivel. Az összehasonlítás alapvető módszerei a következők: a vizsgálandó témák vagy témacsoportok meghatározása, a többféle kutatásmetodikával feltárt adatok összevetése, hasonlóságok, azonosságok és a különbözőség tényének megállapítása a rendelkezésre álló primer és szekunder források felhasználásával. Ilyen esetben értelemszerűen csak egy kiemelt terület összehasonlító elemzése a kutatás tárgya.

A *vertikális irányú vizsgálat* kifejezetten egy intézmény történetével foglalkozik, annak kezdetétől a vizsgálat időpontjáig. Ennek fő feladata a helyi jelentőségű dokumentált történések értékelése és értelmezése alapján fejlődési szakaszokat, törésvonalakat, a folytonosságot jelentő tradíciókat és a jövőre vonatkozó trendeket megállapítani. Az 1970-es évektől induló egyre kiterjedtebb egyetemtörténeti kutatások összegzése céljából évente megrendezett konferenciák – a Gesellschaft für Universitätsforschung (GUW) szervezésében – mindkét megközelítési formát vegyesen alkalmazzák, sőt kiegészítik a diplomatika, a muzeológia új eredményeivel, valamint a hermeneutikai, ikonográfiai és mikrotörténeti kutatási módszerek eredményeinek adaptálásával.

Minden egyetemtörténeti kutatás kezdete az *egyetemalapítás* körülményeinek tisztázása. Ennek vizsgálata nagyon gyakran rendkívül összetett feladat, mert előfordul, hogy nincsenek meg vagy hiányosak a források, de előfordul, hogy szándékos vagy véletlen (?) tévedések húzódnak meg a háttérben. Az alapítás többnyire sokféle hatás eredője. Ennek dokumentált megjelenési formája az alapító okirat, a *statútum*. Az alapítást sokféle tényező befolyásolhatja: ilyen a földrajzi elhelyezkedés, az adott történelmi környezet és ennek részeként az uralkodók, fejedelmek, egyházi és később állami vezetők szándékai, a vallási viszonyok együttese, valamint a helyi, lokális erők összetett érdekérvényesítési törekvései. Különleges és alapos elemzést igénylő téma az egyetemi működés *ideiglenes vagy végleges szüneteltetésének* kutatása. Ennek egyik mozzanata az egyetemek egyik helyről a másikra *költözésének* – esetleg visszaköltöztetésének – a vizsgálata, az e körüli történések, a pozitív és negatív hatások részletezésével. Ennek a kutatási iránynak egy további vonulata az egyetemalapítás trendjeinek megismerése, hiszen történelmi távlatokból szemlélve jól megfigyelhetők az alapítás és a megszűnés „*hullámai*”, a mögöttük meghúzódó komplex oksági összefüggésekkel. *Ferdinand Seibt* az európai egyetemekre vonatkozóan, a kezdetektől a Napóleon-éraig terjedően, a következő hullámokat különíti el:

1. táblázat. Egyetem-alapítási hullámok a Napóleon-éráig

1. hullám kezdeti időszak	Nápoly 1224, Sevilla 1256
2. hullám reakció egy akkori politi- kai krízisre	1290-1354 között mintegy 20 egyetem jön létre, köztük a legfontosabb Bologna, Párizs, Oxford és Prága, de messze nem mindegyik marad fenn
3. hullám a prágai mintát követő sikertelen alapítások	Krakkó 1363, Bécs 1365, Pécs 1367
4. hullám alapítás és megszűnés váltakozása	Greifswald 1456, Freiburg 1457, Basel 1459, Ingolstadt 1472, Trier 1473, Mainz 1476, Tübingen 1497, Odera menti Frankfurt 1498, Wittenberg 1502
5. hullám mintegy 40 év szünet után	Jena 1558, Helmstedt 1576, Herborn 1584, Gießen 1607, Mosheim (Straßburg mellett) 1618, Rinteln 1621, Altdorf 1623, Kassel 1632, Dorpat 1632, Kiel 1665, Halle 1694
6. hullám a reformáció hatása	Dillingen 1551, Prága 1556, Duisburg 1562, Braunsberg 1565, Olmütz 1676, Graz 1586, Paderborn 1614, Salzburg 1622, Osnabrück 1630; egyetemek Bamberg 1648, Innsbruck 1673, Breslau 1702
7. hullám jezsuita kollégiumok és egyetemek alapítása	a kétkarú jezsuita egyetemek sikere majd átalakulása 1773-tól reformegyetem – Kiel és Halle után Göttingen 1736, 1792-ben – 42 egyetem létezik német nyelvterületen
8. hullám alapítás – megszűnés – újrainvitás	1818-ra a korábbi 42 egyetem mintegy fele megszűnik, megmarad Krakkó, Dorpat; új alapítás Varsó 1818, Lemberg. megújul 1816-ban, Berlin 1810, Breslau 1811, Bonn 1818
9. hullám Napóleon-éra	szakfőiskolák létrejötte (Ecoles Grande) – új szín a felsőoktatásban

Az egyetemalapítási hullámok mintázata több érdekes összefüggésre utal. A korai időszakot vizsgálva ilyenek az 1224-1256-os (Nápoly és Sevilla), illetve az 1290-1354 közötti alapítások részletei, különös tekintettel Nápoly háttérbe kerülésére Bolognával és Párizssal összevetve.

Egy másik egyetemalapítási hullám 1348-ban kezdődik a prágai egyetem alapításával és tart egészen 1419-ig, a rostocki egyetem megalapításig. Ebben a hullámban, részben a prágai mintát követve, Krakó, Bécs, Pécs, Heidelberg, Kulm, Köln, Erfurt, Óbuda, Würzburg, Lipcse és Rostock kap egyetemet. Sokféle hatás az oka annak, hogy a lendületes alapítást ugyanolyan gyors megszűnés követi, különösen Magyarországon. A sok alapítás magyarázatára többféle elképzelés ismeretes, ezek közül a legérdekesebb azzal indokolja a történeteket, hogy bizonyos időszakokban sokkal egyszerűbb volt új intézményt alapítani, mint egy meglevőt megreformálni. (Seibt, 2008, p. 26-27.) Érdemes azt is vizsgálni, hogy milyen időbeli és tartalmi eltérések érvényesülnek egy másik kultúrkörben: orosz viszonyok között például csak nagy időbeli csúszással érlelődnek meg egy egyetemalapítási hullám feltételei, ennek eredményeként Dorpatban 1802-ben, Vilniusban 1803-ben, Kazanyban 1804-ben és Harkovban csak 1805-ben jönnek létre egyetemek. A Napóleon-érát követően az egyetemek történetét a nemzetállamok szintjén célszerű vizsgálni, ennek részeként a fordulópontokat a szervezeti felépítés változása, a szaktudományok felé fordulás, a forradalmak és a háborúk hatása, a diákmozgalmak törekvései és a politikai változások következményei határozzák meg.

Az egyetemtörténeti kutatás értékes forrásai a *vizitációs okiratok*. Ezek időbeli eloszlása nem egyenletes, hiszen többnyire egyházi vezetők, uralkodók, fejedelmek a megrendelők, mégpedig általában meghatározott hatalmi célok teljesítése érdekében. Szerepük különösen azokban az időkben jelentős, amikor még hiányoznak azok a felettes hatóságok, amelyek az oktatásüggyel foglalkoznának. Ebben az esetben a vizitációs jelentések pótolhatatlan primer tájékoztatói forrást jelenthetnek. A vizitációs jegyzőkönyvek a tények megállapítása mellett, gyakran javító szándékú reformimpulzusok kiváltói is lehetnek, így hatásuk kiegészíti az alapító okiratban megjelenített tartalmakat. (Langer, 2008, p. 94.)

Az egyetemtörténeti kutatások speciális problémája a *korszakolás*, ugyanis ez országoként teljesen eltérő, és a szokványos történelmi megközelítésnél differenciáltabb szemléletet igényel. Az 1800-as éveket például fontos fordulópontnak tekinthetjük, ugyanis ezek az évek egyfajta cezúrát jelentenek az európai egyetemek történetében, mert ebben az időszakban következik be az egyetemi életben a váltás a korábbi kizárólagos latin nyelvűségből a nemzeti nyelvekre. (Bosse, 2012, p. 3-4.)

A német egyetemtörténet egy szakaszára vonatkozóan *Friedrich Paulsen* például a következő felosztást alkalmazta. (Paulsen, 1902, p. 39-40.)

A regionális jelentőségű egyetemek időszeke a 16. század második felétől a 17. század végéig. Ezek meghatározó tartalmi eleme a teológiai kérdések körüli vita, így ekkor a legfontosabb, a teológiai kar. Az oktatás módszerei alapvetően még középkoriak, de a reformáció-ellenreformáció hatására ebben lassú változás kezdődik.

A 18. századra jellemző a reformegyetemek megjelenése. Ez a felvilágosodás hatására a tudományok fejlődésének és a filozófiai gondolkodás modernizálásának köszönhető. Ekkor a filozófiai kar lesz domináns a fakultások között, a legelőkelőbbnek viszont hagyományosan a jogi kar számít.

A 19. századi fejlődés mozgatórugója a tudományokban bekövetkezett változás, ami az általános képzés mellett egyre jobban előtérbe helyezi a kutatás és az oktatás összekapcsolását. A filozófiai kar mellé felzárkózik az orvosi kar, mert itt a leglátványosabb az új kutatási eredmények gyors felhasználása.

Az egyetemi élet különleges, kitüntetett eseménye a *jubileumok* megünneplése. Ez kezdetben a kerek 50. vagy 100. évfordulókat jelentette, később már a 25-dik is betago-lódott ebbe a rendbe. (Paletschek, 2010) A neveléstörténeti kutatás szempontjából ennek azért van kiemelkedő jelentősége, mert ezekre az alkalmakra szinte minden esetben ünnepi kiadványokat, évkönyveket, összegzéseket jelentetnek meg az intézmények, amelyek igen értékes primer forrást és elemzési lehetőséget kínálnak a kutatók számára.

Hasonlóan hasznos az *évnyitó rektori beszédek* megismerése és tartalomelemzése. Ezek a beszédek egy időben az „évkönyv” szerepét is betöltötték, mert jó ideig az volt a gyakorlat, hogy a rektor személye évenként változott. Ilyen, évről-évre ismétlődő beszédek tartására mindenütt sor került, de a legkidolgozottabb formája a német és az ausztriai egyetemek gyakorlatában figyelhető meg. Ezeken az ünnepélyeken az egyetem tanárai és diákjai mellett gyakran vendégként jelen voltak az állam, az adott város és az egyházak képviselői. A jelenlevők személye mindig fontos utalás az egyetem aktuális elismertségére. Az évnyitó beszédek tartalomelemzése időnként meglepő felismerésekhez vezethet. Történetesen, egy ilyen indíttatású kutatás alapján derült ki, hogy a tudományos közvéleményben oly gyakran emlegetett berlini humboldti egyetemi modelltől a 19. században még semmiféle említés sincs. Pontosabban, a nem berlini rektorok az egész 19. század folyamán mindig csak német egyetemi modellt említenek, de ezt nem hozzák kapcsolatba Humboldttal. Az első, szórványos, humboldti modellre történő utalások csak 1945-re datálhatók,¹ majd csak 1970-től említik egyre többször

¹ Az 1945 és 1950 között elmondott 142 rektori beszéd tartalomelemzése szerint csak hét esetben említik egyáltalán *Humboldt* nevét. (Langewiesche, 2010, p. 26.); H. E. Tenorth ugyancsak az egyetemi mítoszokról értekezik az előző szerzőnél tágabb összefüggésben: (Tenorth, 2013, p. 15-33.)

ünnepi beszédekben a rektorok. Ezért írja *Dieter Langewiesche* professzor, a Humboldt Egyetem jubileumi kötetében megjelent tanulmányában a következőket:

„Ez az általánosan elterjedt toposz (a humboldti modell), retrospektív szemléletű 20. századi találmány. A historiográfiában csak lassan jelenik meg e mítosz ledöntése, a közvélemény pedig még tudomást sem vett róla.” (*Langewiesche*, 2010)

Az összehasonlító egyetemtörténeti kutatások meglehetősen elhanyagolt része az *esküszövegek* tartalomelemzése. Az eskü megkövetelésével mind a mai napig él minden fenntartó. Tartalmát tekintve az esküben mindenkor megfogalmazódik a fenntartó iránti lojalitás és elvárják az eskütevőtől az elkötelezettség nyilvánosság előtti, ünnepélyes szóbeli és / vagy írásbeli megerősítését. Esetenként ez kiegészülhet az esküszegés következményeire való utalással. Mindenesetre az eskü olyan hivatalos cselekmény, ami lehetővé teszi a mindenkori fenntartó számára az esetleges későbbi konfliktushelyzetek jogi eszközökkel történő kezelését.

Vizsgálhatók az egyetemek a *reformok* megjelenése szempontjából is. Az ugyanis ismert tény, hogy az egyetemi élet állandó kísérőjelenségei a reformok. (*Bär*, 2005, p. 150.) Egy másik megfigyelés viszont azt mutatja, hogy az egyetemekre nem jellemzőek a gyors, „forradalmi” változások, inkább a lassúbb, tapogatózva történő haladás. (*Hammerstein*, 2004) Persze vannak olyan egyetemek, amelyekre elnevezésként mégis „ráragadt” a reformegyetem jelző, ilyen történetesen Halle vagy később Göttingen egyeteme. Az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdések sokfélék lehetnek, ilyen: ki(k) kezdeményezi(k) a reformokat; a külső vagy a belső hatások az erősebbek; milyen változásokat generálnak ezek? Hogyan fonódnak össze a reformtörekvésekben a hatalmi, pénzügyi és a tartalmi törekvések; mennyire eredményes és tartós egy reform? Időnként az a kérdés is felmerül, hogy egyáltalán megreformálhatók-e az egyetemek? Ritkán vizsgáljuk egy-egy reform tartósságát, lefutásának rendjét, illetve a reform-folyamat megmerevedését, pedig erre az egyetemek hosszú története sok jól elemezhető példával szolgál.

Különleges kutatási lehetőség az egyetemi körökből származó *szakértői vélemények* megismerése. Ezek vonatkozhatnak magára az egyetem működésére, de irányulhatnak az egyetemen kívüli világra is. A szakértői véleményezések azért értékes források, mert annak ellenére, hogy nem minden esetben realizálódnak a szakértői javaslatok, ezek azért mégis fontos jelzések, egyrészt azért, mert ugyanarra a problémára általában kettő vagy néha több szakértői véleményt is kérnek. Az ezekben megfogalmazott észrevételek alapvetően az egyetemi viszonyok hiányosságait jelzik. Másrészt, több vélemény tartalmi elemeinek összehasonlításából viszonylag megbízhatóan rekonstruálhatók az adott korszak művelődési viszonyai. Az egyetemi szakvélemények másik vonulata az,

amikor a szélesebb társadalmi környezet vizsgálata a véleményezés tárgya. Általános tendencia, hogy ilyen esetben az egyetemi háttér – annak magas társadalmi elismertsége miatt – jelentősen felerősíti a szakértői vélemény értékét. Számos esetben számolnak is a szakértést kérők ezzel a többlettel.

Az egyetemtörténeti kutatások egyik legjobban feldolgozott része a *professzori kar* rekrutációjával, karrierjük alakulásával foglalkozik. A kutatást jelentősen könnyíti, hogy a professzorok tevékenysége jól dokumentált. A fennmaradt források: a kari tanácsok jegyzőkönyvei, az egyetemi évkönyvek. Sok országban, ahol készítettek ilyeneket, fennmaradtak a professzori katalógusok. Viszont nehézség és zavaró tényező lehet az adatok feldolgozása során a professzori cím nagyon eltérő tartalmú használata. *Nem mindig egyértelmű, kit neveznek professzornak.* Előfordul, hogy az akadémiák, az akadémiai gimnáziumok oktatóit, esetenként a lektorokat is ezzel a címmel tisztelik meg. Sajátos helyzetek sokasága fordul elő az egyetemtörténetben. Így például a nagyobb németalföldi városokban – egyetem hiányában – a jogász és orvosképzés megoldására úgynevezett helyi tanszékeket hoztak létre, amelyek egyik egyetemhez sem tartozva, helyi igények kiszolgálására létesültek, és az itteni oktatókat szokásosan professzoroknak nevezték. Még különlegesebb az az ugyancsak németalföldi gyakorlat, amikor a jó képességű, kiemelkedő teljesítményű református lelkészeknek is professzori címet és szolid oktatási lehetőséget ajánlottak meg. Ezt egyfajta kitüntetésként alkalmazva, a lelkész helyhez kötése érdekében tették. (Frijhoff, 2012, p. 32-34.)

A professzorok és az egyetemi alkalmazottak *jövedelmi viszonyairól* bőszeges forrásokkal rendelkezünk. Erről tanúskodnak a gondosan vezetett és megőrzött számadáskönyvek, a kinevezési okmányok – amelyekben a legtöbb esetben utalnak a bérezésre –, valamint az évkönyvek is tartalmaznak ilyen jellegű adatsorokat. A díjazás problémáját nagyon gyakran tárgyalják – sok más részlet említése mellett – a professzorok egymás közti vitáiról is tudósító dokumentumok, köztük kiemelt forrásként a kari tanácsi jegyzőkönyvek. A jövedelmi viszonyok alapján tájékozódni lehet a diákok által fizetendő tandíjakról, vizsgadíjakról, illetve a kedvezmények és alkalmanként az ingyenesség körülményeiről. Ezekből az adatokból részben rekonstruálhatók egy-egy időszakban az universitas, azaz a tanárok, a diákok és az alkalmazottak közössége közötti differenciált kapcsolati rendszer elemei.

Az egyetemek vizsgálhatók a velük párhuzamosan működő, részben *hasonló funkciót ellátó intézményekkel való összevetés* alapján. Ilyen vizsgálati szempont lehet a korai viszonyokra vonatkozóan az egyetemek és a lovagi vagy más akadémiák

művelődési viszonyainak összehasonlítása. Később, hasonló szerepű lehet az egyetem és a szakfőiskolák tananyagának összevetése. Vizsgálhatók az egyetemek és a 18. század vívmányaként létrejött tudományos akadémiák tevékenységének tartalmi elemei és az alkalmazott kutatási módszerei szerint is.

Az egyetemtörténeti kutatások egyik önálló vizsgálódási területe a *peregrinációval* foglalkozik, mégpedig két értelemben, egyrészt, egy adott ország diákjainak külföldi egyetemjárásával, másrészt, az adott ország fogadókészségével, azaz a külföldi diákok hazai egyetemre vonzásával. A források között kutathatók az egyetemi matrikulák, a kari oktatói és hallgatói névsorok, a *classificatio*s könyvek. A vizsganyilvántartások, a tanrendek tanulmányozása és szakszerű elemzése szintén hatékony módszer lehet. A hazai peregrinációs kutatásokat, többek között, az ELTE Egyetemi Könyvtárában Szögi László és az ő tanítványi köre műveli és fogja össze. (Szögi, 1994)

Mindezen vizsgálati irányokat kiegészítheti az *egyetemek egymás közötti kapcsolatának*, az így esetlegesen *le létrejött hálózatoknak* a kutatása, ami szintén több szempont alapján történhet. Az első irány lehet a professzorok egyik egyetemről a másikra történő meghívása. Kiváló példa erre a németalföldi viszonyok megismerése, ahol a horizontális és vertikális hatalmi viszonyok között, állandó viták és konszenzuskeresés sorozatán keresztül realizálódott a hálózatosodás és az intézmények közötti átjárás. (Frijhoff, 2012, p. 32.) Ilyen például Göttingen és Moszkva egyetemének kapcsolata. Ennek során egy időben számos német professzor oktatott az első orosz egyetemen. Egy további szint, az előnyben részesített peregrinációs helyek miatti átlagnál szorosabb kapcsolat egyes intézmények között, ami egyfajta szellemiség érvényesítését, adaptálását is lehetővé tette. Ilyen a magyar diákok wittenbergi egyetemjárása, vagy a lett, litván és észt diákok Halléban és Jénában folytatott tanulmányai. A hálózatosodás specifikus vizsgálati területe a *tudásátadás útjainak* követése. Ilyen például a német mérnökök képzési szisztémájának felhasználása az Egyesült Államokban. Ez viszont egy későbbi időpontban, Ázsia és Afrika néhány országa számára jelent majd jól felhasználható tapasztalatokat. (Shils and Roberts, 2004, p. 148.)

A tudásáramlás vizsgálatának érdekes lehetősége az egyetemi professzorok, tudósok *magánkönyvtárainak* és levelezésének, valamint az esetleg fennmaradt gyűjteményeik kutatása, az erről készült leltárak tanulmányozása. Vizsgálható – ha a források rendelkezésre állnak – magának a könyvtárnak az összetétele, de vizsgálhatók a beszerzés forrásai is. Ha hozzáfér a kutató, esetenként megjegyzések, jelölések is találhatók a könyvekben, amelyek különösen értékes kiegészítő információkat jelentenek. A másik vizsgálati lehetőség a professzori könyvtárak további sorsának feltérképezése. Az amerikai egyetemek például egy időben igen élénk érdeklődést mutattak európai pro-

fesszorok hagyatékai iránt, így került a Michigani Egyetemre a német ókortörténész, *August Böckh* (1785-1867) teljes könyvtára, és az is tudható, hogy az University of Syracuse vette meg a híres történész, *Leopold Ranke* (1795-1886) teljes könyvtárát. (Shils and Roberts, 2004, p. 148.)

A viszonylag jól feltárt peregrinációtól eltérően, visszafogottabb az *egyetemi nemzetek* (nációk) kutatása, igaz az ezzel kapcsolatos források is töredékesebbek. Egyes egyetemeken pontosan ismert a nációkba való besorolás rendje (Bologna, Párizs, Prága, Bécs, Krakó), másutt töredékesek az adatok vagy egyáltalán nincsenek meg. A kutatás azért fontos, mert kezdetben maguk a nációk, mint a diákok kizárólagos tartózkodási helyei, az oktatás elsődleges színhelyei voltak. A nációk – mint behatárolt szervezeti egységek körül – gyakran keletkeztek konfliktusok, lásd a német náció kivonulása Prágából. Különösen hiányos a nációk későbbi sorsának a kutatása, holott tudjuk, Párizsban és Bolognában a 18. századig, Lipcsében a 19. századig, Bécsben egészen 1849-ig létezett az egyetemi nemzetek szerinti szerveződési forma.

Érdekes kutatási téma a *nők megjelenése* az egyetemeken. Minden egyetem gondosan számon tartja az első diplomát védett női hallgatóját, az első doktori fokozatot szerzett hölgyet, valamint az első professzorasszonyt. Az erre vonatkozó időbeli és tartalmi összehasonlítás már önmagában érdekes lehet. Az egyetemi élet szempontjából egy további kutatási lehetőség az egyetemi hallgatók közötti arányok változásának kutatása, a korábban domináns férfiaktól a nők irányába való markáns eltolódás. Természetesen, ez nem egyformán érvényes minden diszciplínára és nem is minden karra. Ugyanezen változások megfigyelhetők a professzori karban és az egyetemi oktatók körében is. Vizsgálható az is, hogy milyen a nemek aránya a karok és az egyetemek felső vezetői körében.

Sajátos kutatási terület lehet az egyetemi *mítoszképződés* okainak, folyamatainak és főleg ezek valóságtartalmának a vizsgálata. Az egyetemek egy-egy nép, ország jól látható szimbólumaiként sokféle művelődési és akár politikai elképzelés koncentrációját jelentik. Ennek is legalább kétféle vetülete lehet: egyrészt az, ahogyan egy ország, egy város polgárai és tudományos közvéleménye gondolkodik intézményeiről; másrészt az, amit külföldön gondolnak az adott egyetemről. A kétféle nézet lehet szinkronban, de alapvetően el is térhet egymástól, sőt a történelem folyamán ennek dinamikája is változhat. Az ilyen vélemények általában két alapvető történés körül kristályosodnak ki: az egyik az alapítás körülményeihez, a másik az egyetem hírnevéhez fűződik. A kutatás alkalmanként gyökeret vert mítoszok felülvizsgálatát eredményezheti, ilyen például a bolognai egyetem alapítása körüli történések legújabb megítélése, vagy éppen a Humboldt-mítosz (Thom and Weining, 2010, p. 13.) valóságtartalmának vizsgálata. Nem véletlen, hogy újabban az alaptalan mítoszkép-

zódést igyekeznek objektív alapokra helyezéssel elkerülni, ami viszont újabb problémához, a rangsorok készítésének és az értékelési szempontok összeállításának sokféleségéhez vezet.²

Különleges vizsgálati lehetőség az *egyetemi stratégiák érvényesülésének elemzése, változó társadalmi rendszerek viszonyai között*. Néha nem is kell ehhez túl hosszú időszakot analizálni, a berlini egyetemnek például 200 éves története során hat különböző politikai szisztémához kellett alkalmazkodnia. (Thom and Weining, 2010, p. 99.)

Újabban került az egyetemtörténeti kutatások témái közé az úgynevezett *professzori katalógusok* tartalmi elemeinek vizsgálata. (Morgenstern, 2012, p. 452-454.) Ezek a többnyire számítógépen szerkesztett jegyzékek, amelyek célzottan vagy valamilyen más jellegű kutatás melléktermékeként keletkeznek. A kutatás módszere lehet *kollektív biográfia* készítése, ami egy adott foglalkozási csoport – jelen esetben az egyetemi professzorok – munkásságnak kvantitatív elemzését jelenti.³ Ennek során össze kell gyűjteni és el kell végezni az egyéni életrajzok összehasonlító elemzését. A feladat ebben az esetben a tipikus, az általánosítható mozzanatok keresése. A kutatás során figyelembe vehető indikátorok pedig a származásra, a szociális státuszra és az oktatás körülményeire vonatkozó adatok. (Baumgarten, 1997, p. 20.) Amikor egy-egy téma kutatója anyagot gyűjt és ennek során rengeteg információ, adat birtokába kerül, akkor ezeket a modern szerkesztési és keresési lehetőségek birtokában rendszerezni és további felhasználásra bővíteni lehet. A fokozatosság elvét betartva, ezekből az adatsorokból először jegyzékek, majd ezeket bővítve, gyűjtemények és később teljességre törekvő katalógusok készíthetők. A katalógus-készítés kezdete a gyűjtőkör és a jegyzékbe vehető szempontok meghatározása. Ez a rengeteg kivétel és eldöntetlen helyzet miatt, egyáltalán nem egyszerű feladat. Egy ilyen gyűjteményt az esetek többségében nem is lehet lezárni, ezért meg kell teremteni a kontrollált kiegészítési lehetőségeket. A számítógépes feldolgozás során meg kell oldani a keresést és a több szempontú csoportosítást, ami már az adatsorok további felhasználásához nyitja meg az utat. Újabban, az egyetemi jubileumi évfordulókra készülve, egyre többször készítenek ilyen jellegű katalógusokat. Ilyen online katalógusa van a rostocki egyetemnek (*Catalogus Professorum Rostochiensium*), a heidelbergi egyetemnek – könyv formában is kiadva, Halle egyetemének (*Catalogus Professorum Halensis*), és talán a legkidolgozottabb Lipcse egyetemének a katalógusa, amely a 600 éves fennállását ünneplő intézmény jubileumára (2009) készült. (*Professorenkatalog der Universität Leipzig*) Ennek a módszernek az alkalmazásával került sor

2 Ezzel kapcsolatban jó tájékozódási lehetőség Fábri György tanulmánya: (Fábri, 2014). és készülő monográfiája.

3 Ilyen például a német felsőoktatás oktatóinak nemzetiszocialista időszakbeli pártpolitikai hovatartozását felmérő vizsgálat: (Grüttner, 2010)

néhány 19. századi német egyetem professzori karának részletező vizsgálatára. Ebben a kutatásban a tanszékvezetői megbízás betöltésének kérdése került a középpontba. A kutatás ilyenkor mindig a tanszék alapítási idejének megállapításával kezdődik. Ez a korabeli német viszonyok alapján gyakran egybeesik egy-egy új tantárgy oktatási kánonba történő beemelésével. Az adatsorok alapján vizsgálható még a tantárgyi rendszer átalakulása, azaz az enciklopédikus alapozású műveltségkonceptiótól, a szaktudományok felé fordulás révén, a specializáció folyamatának alakulása. Ezen adatok alapján pedig egyfajta tipológia és rangsor is megállapítható a korabeli egyetemek között.

A kollektív biográfia készítése vonatkozhat egy-egy tudományterület művelőire is, ilyen lehet a történészek, az irodalmárok, a művészek, a matematikusok stb. karrierútjainak a feltárása. A vizsgálati irány lehet vertikális – ez lehetőséget kínál a diszciplínán belül a szakaszolásra, az irányzatok, csoportok egymáshoz való viszonyának, az esetleges hálózatosodásnak a vizsgálatára. A horizontális megközelítés azonos életkorú személyek karrierlehetőségeit vizsgálja,⁴ bemutatva az életutak elemzésében fellelhető megegyező elemeket, illetve az érdekérvényesítési stratégiák működési sajátosságait.

Fontos választóvonalat jelent az egyetemi életben az a tény is, hogy a tudományos ismeretek, tények olyan mértékben növekedtek, hogy ez egy személy számára már áttekinthetlenné válik. Ennek egyik jele volt az *enciklopédikus tudású* és a tudományukat ily módon előadó professzorok fokozatos eltűnése és helyettük a szaktudományok képviselőinek megjelenése. Ez egyfajta *paradigmaváltásnak tekinthető* az egyetemi életben. A tudomány fejlődését követve a szegmentálódás tovább folytatódik, hiszen egy-egy szakterületen belül még további intenzív belső differenciálódás történik. Ennek következménye a *specialisták*, azaz *egy-egy terület szakértőinek* megjelenése. Erre, intézményes formában, az ún. *reformegyetemeken* teremtődtek meg legelőször a feltételek. Ilyenek, a korábban létrejött Halle és Göttingen mellett, a későbbi alapítású berlini (1810) és a bonni (1818) egyetemek. Közülük különös népszerűsége tesznek szert azok az egyetemek, ahol a professzorok alkalmanként, szakterületükből távolabbra kitekintve, még meglevő enciklopédikus műveltségük alapján, hozzásegítették diákjaikat a tágabb összefüggések kereséséhez.

Kevéssé kutatott téma a felsőoktatásba bekerülő diákok létszámának *statisztikai elemzése*. A statisztikai módszer azért fontos, mert a kvantitatív elemzés eltávolít a narratíváktól. Az egy-egy intézmény életét bemutató egyetemtörténeti anyagok statisztikai elemzése gyakran pontosan a fordítottját mutatja annak, mint amit a leíró

⁴ Ilyen vizsgálatot végzett az 1943-ban született történész-professzorokra vonatkozóan: Stambolis, Barbara. Lásd: (Stambolis, 2012).

történetírás állít. Ez gyakran előfordul az egyes reformok megítélésénél, amelyeket úgy általában pozitívan értékelnek, a kvalitatív vizsgálatok eredménye viszont egészen mást is mutathat. A kvalitatív vizsgálatok egy részében a nehézséget az adatok összevetetlensége okozza. Alapvető probléma, hogy nem minden európai ország rendelkezik erre vonatkozóan feldolgozott és azonos kiindulási alapot jelentő adatsorokkal. Vannak próbálkozások összehasonlításra (Ringer, 2004, p. 199.), de ezek csak az adatokkal rendelkező országokra vonatkoznak.

Például az egyetemre beiratkozó hallgatók statisztikai adatainak kutatása számtalan megválaszolendő kérdést vet fel:

- elkülöníthetők-e az adatsorokban rövid távú ingadozások és hosszú távú trendek;
- milyen kimutatható okok húzódnak meg ezek mögött;
- egyáltalán, milyen összefüggések fedezhetők fel a kvantitatív vizsgálatok és az általános társadalmi-történeti változások között?

A felsőoktatás-történeti kutatások szempontjából különösen érdekes azon *visszatérő krízisek* időbeli viszonyainak tanulmányozása, amelyek az egyetemi végzettségűek túl nagy számát kifogásolják. Ilyen időszakok, érdekes módon, a legtöbb európai országban a 17. században, 1830 és 1850 között; 1880-1900 között és a két világháború között, de különösen 1930-körül állapíthatók meg. A túl sok diplomás képzésének oka a rendszer érzéketlensége, merevsége lehet. Ennek működési sémája nagyjából a következő logika szerint alakult: amennyiben társadalmi igény mutatkozik egyfajta végzettségre, akkor nő az ez iránt érdeklődők száma, miután a végzettség megszerzése több évig is eltart, az igény csökkenése után – ha ezt egyáltalán észreveszik – még jó ideig lesznek végzettek, holott igazi szükség már nincs rájuk. A rendszer ilyen jellegű merevsége többször ismétlődik az egyetemek történetében, és mögötte nagyon sok eltérő ok húzódhat meg. A *diplomás munkanélküliség* gyakran visszatérő, általános európai probléma. Természetesen, az ok-okozati összefüggések feltárása feltételezi a kvantitatív kutatási repertoár alkalmazását is. A magyar statisztikai elemzések között, a diákok és a professzori kar rekrutációjának és publikációs tevékenységének vizsgálatában jelentős tanulmányai vannak Karády Viktornak, Nagy Péter Tibornak, Hrubos Ildikónak. (Nagy P. T. és Veroszta, 2014a; Nagy P. T., 2014; Biró és Nagy P. T., 2012; Fekete, 2012; Karády és Nagy P. T., 2012) Karády Viktor Franciaországra vonatkozó publikációit a nemzetközi szakirodalom is magas színvonalúként értékeli. Kozma Tamás multidiszciplináris szemléletű, de főképpen a szociológiai megközelítésre koncentráló műhelye számos fiatal kutató számára teremt folyamatos kutatási lehetőséget. Kozma Tamásnak a felsőoktatás történetére vonatkozó műveiből szinte éves bontásban kiolvasható a magyar

egyetemi és főiskolai élet aktuális történéseinek tágabb társadalmi kontextusban történő értelmezése. (Forray és Kozma, 2014; Kozma, 2004, 2008, 2011)

A társadalom és egyetemtörténeti kutatások periférikus területe a *diákmozgalmak* történetével foglalkozik. Feltehetőleg, e témát, a sokféle megközelítés és az elágazások miatt, legcélszerűbb multidiszciplinárisan feldolgozni. A sokféle történeti mozzanat a nációk belső működési rendjétől a diákegyletek színes világáig, a felkelések, tüntetések, lázadások, forradalmak előkészítéséig és kiobbantásáig, sok mindenről tanúskodik. Még egy további fontos érv a diákmozgalmak tanulmányozásának fontosságához: az, hogy a társadalmi problémákra való gyors reagálás és a nyitottság miatt, ezek a mozgalmak még jóval az *eszkálálódás előtt jeleznek*, utalnak a nagy társadalmi konfliktusokra, ilyen értelemben fontos *előjelző funkciót* töltenek be.

Ehhez szorosan kapcsolódik egy szintén kevésbé kutatott téma, a *diáknyelv* vizsgálata. Az univerzális érdeklődésű Goethe itáliai utazása során felfigyelt a diáknyelv fontosságára és jegyzeteket is készített erről. Ebből egy szó – a Pech kifejezés, mint szerencsétlenség (Koch, 2008, p. 151.) – teljesen átment a köztudatba. A 19-20. század óta részletesen foglalkoznak ezzel a területtel a nyelvészek és erről terjedelmes szójegyzékek is rendelkezésre állnak. Ezek a vizsgálatok, értelemszerűen, a nemzeti nyelvek változására, a nyelvi transzfer kutatására szorítkoznak. A mindenkori diáknyelv viszont utal egy egyedi szubkultúra alapvető sajátosságaira. A diáknyelv oktatástörténeti vonatkozásainak kutatása és elemzése ígéretes perspektíva lehet!

Kevésbé kutatott egyetemtörténeti téma a *diákdalok*, illetve az ilyeneket tartalmazó gyűjtemények vizsgálata. Ezek tartalomelemzése sem könnyű feladat, mert számtalan olyan utalás lehet bennük, aminek csak az adott helyszínen vagy az adott történeti kontextusban van megfejthető értelme. Ehhez kapcsolódó lehetőség ugyanazon szövegek és dallamok változatainak, helyi tartalommal való aktualizálásának a vizsgálata, ami a helyi viszonyok jellemző jegyeire utalhat. A diáknyelv és diákdalok megismerésének forrása lehet az egyes korokban szokásban volt emlékkönyvek tartalomelemzése.

A legutóbbi időben jelent meg új kutatási témaként az *egyetemek és a diákok háborúkban való részvételének* kutatása. Ez számos további kutatási témát is gerjeszt: ilyen az egyetemi kutatás és a katonai alkalmazás kapcsolata, a diákok szerepe önkéntesként, illetve a tartalékos tiszti utánpótlás bázisaként, az egyetemek és a katonai képzés kapcsolata és még több más vonatkozás is fontos lehet. Az első világháború hét országra kiterjedő felsőoktatási vonatkozásait 2005-ben, Göttingenben tematikus konferencián elemezték. (Maurer, 2006) Érdekes annak a vizsgálata is, hogy az évszázados hagyományokkal rendelkező, országhatárokon átívelő egyetemi kultúra folytonosságát hogyan

szakítják meg a háborúk, milyen szerepkonfliktusok keletkeznek az egyetemi polgárok, a tudósok és politikusok kapcsolatában. (Lundgreen, 2006, p. 353.)

Egy-egy intézmény identitástudatának legünnepelesebb összegzése az egyetem saját *himnusza*. Ezek a pályázat útján készült, általában hosszas viták és részletező elemzések után megszületett művek értelemszerűen egy-egy időszak felfogását tükrözik, de mindig tartalmaznak örök értékekre, helyi tradíciókra való utalást. Külön érdekesség az esetleges időközbeni tartalmi változtatások kutatása. Előfordul régi himnuszok éneklésének időleges szüneteltetése, majd újbóli aktualizálása. Szaktudományos feldolgozást igényel a dallam jellegzetességei mögötti összefüggések bemutatása, illetve a dallamban bekövetkezett változások elemzése.

A diákok végzésük utáni érvényesülési lehetőségeire, a *diplomák értékére* vonatkozóan – főleg a régmúltban – viszonylag kevés adat található. Önéletrajzokból, egyes személyek élettörténetéből lehet erről némi információhoz jutni. Jó források lehetnek ehhez az évfordulós írások, különösen akkor, ha az egykori híres növendékeiket is felsorolják. (Jaraus, 2004, p. 301.) A kutathatóság szempontjából könnyebb a helyzet ott, ahol vezették és kiadványokban közzé is tették a végzősök névsorát. Még könnyebb a kutatás ott, ahol katalógus készült a végzettekről, ilyenek az angol elit egyetemek. Itt a pontos névsorok az egy évfolyamon végzettek későbbi szoros kapcsolattartását, illetve, nem utolsósorban, a későbbi potenciális támogatók nevének rögzítését szolgálják. Különösen érdekes adatsor keletkezik akkor, ha a beiratkozottak névsora is rendelkezésre áll, hiszen ezt összevetve a végzősökkel, a lemorzsolódásra és más összefüggésekre következtethetünk. A német egyetemeken a diákok egy időben hagyományosan *emlékkönyvet* vezettek, amelyekből viszonylag sok maradt fenn és ezek bekerültek az egyetemtörténeti gyűjteményekbe. Ezek tanulmányozása sok további érdekes kutatási lehetőséget kínál, érdekesség még bennük, hogy sokszor rajzokkal, versekkel, dalok szövegével, rigmusokkal színesítik a tartalmat.⁵

EGYETEMTÖRTÉNETI TIPOLOGIA

Az *egyetemi tipológia* korábban publikált variációi (Mikonya, 2014) kiegészíthetők újabb felosztási lehetőségek számbavételével.

Ilyen, egyre fontosabb determináló tényező a *földrajzi elhelyezkedés*.

5 A következő monográfiában számos szöveges és ikonográfiai elem is megtalálható: (Bauer, 1926)

E szerint ismerünk:

1. *Fővároshoz kötődő vagy nagyvárosi egyetemeket*⁶ – ezek közös jellemzője a diákok, az oktatók, a kutatók és az anyagi források koncentrációja, ennek révén ezek az intézmények potenciálisan tartósan előnyös helyzetbe kerülhetnek, általában nem fenyegeti őket a megszüntetés, áthelyezés veszélye, így élhetnek a folytonosság adta előnyökkel. Ezek az egyetemek központi elhelyezkedésük révén közel vannak az államhatalom döntéshozó intézményeihez, a parlamenthez, a hatóságokhoz, az akadémiához, a tudományos testületek központjaihoz. Ez sajátos előnyt jelent egyrészt az intézményi érdekérvényesítés, másrészt a professzori kar karrierépítése szempontjából. Utóbbiak másoknál könnyebben jutnak szakértői felkérésekhez, tudományos életet szervező pozíciókhoz. Veszélyforrásként előfordulhat, hogy a professzoroknak a sok melléktevékenység miatt kevesebb idejük jut magára az oktatásra, a diákokkal való közvetlen foglalkozásra. Az ebbe a körbe tartozó professzorok viszont kiemelkedő teljesítményt nyújthatnak a publikálás terén.

2. *Regionális jelentőségű egyetemek.* Vonzáskörzetük valamivel kisebb, mint a fővároshoz kötődőké, de ez még mindig elég nagy a folyamatos működéshez. Ezek az intézmények szigorúan őrzik hagyományaikat, előnyös számukra, ha egy vagy több tudományterületre specializálódnak. Ezen utóbbi szempont tehetséges kutató tanárok megszerzését és megtartását igényli, illetve a kutatási feltételek megteremtését, azaz könyvtárak, gyűjtemények, botanikus kertek, laboratóriumok létesítését teszi szükségessé.

3. *Egykori városi, kisvárosi egyetemek* – ezek egyik alcsoportja gyakran a régi alapítású intézmények közül kerül ki, ilyen korábban Jéna, Cambridge, Lund egyeteme. Ezen intézmények fontos jellemzője, hogy az itt élő professzorok és polgárok sajátos, helyi ihletésű öntudatot ápolnak, amit kevésbé befolyásolnak a nagyvárosi hatások. Ebben a közegben általában sokáig fennmaradnak, konzerválódik az egyetemi léthez tartozó életforma és a tradicionális viselkedési normák. Ez szabályozza a társadalmi érintkezést és a mindennapi életet, de megmerevedéshez vagy belterjességhez is vezethet, ezzel sajátos, egyedi légkört teremtve az adott környezetben. (Klinge, 2004, p. 114-115.)

⁶ Az 1800-as években hat német város – Berlin, Hamburg, Königsberg, Breslau, Drezda és Bécs – lakossága haladja meg az 50.000 főt.

Sajátos típust képeznek azok a változó országhatárok közötti intézmények, amelyek hol az egyik, hol a másik ország területére kerültek, vagy ide-oda helyezve, úgynevezett *költözködő egyetemekké* váltak. (Mikonya, 2001) Némelyik egyetem története során többszörös vándorlásra kényszerült, így az Odera menti Frankfurt egyeteme pestistől sújtva 1516-ban, 1526-ban és 1532-ben kénytelen – alapítása után hamarosan – Cottbusba költözni, amit a visszaköltözés nyugalma után, 1811-ben újabb áthelyezés követett, ezúttal Breslauba. (Gundermann, 2008, p. 109.) Ezen utóbbi történés és minden költözés legsúlyosabb következménye a kontinuitás megszakadása, az oktatók, a laboratóriumok, a könyvtárak költözködés miatti – szinte mindig bekövetkező – veszteségei révén. Ez minden költözésre kényszerült egyetemre vonatkozik, ami az egyetemtörténeti kutatásra vonatkozóan – az iratvesztés miatt – különösen káros hatással van.

Egyedi sajátosság az *emigránsok számára külföldön létrehozott intézmények* (Exiluniversitát) szórványos előfordulása, erre példa az „Ukrán Egyetem”, amelyik kezdetben Prágába, majd később Münchenbe került. Ugyanilyen az „Orosz Népegyetem” sorsa, amelyik szintén Prágában talált magának helyet, a „Balti Egyetem” pedig először Hamburgba, majd Pinnebergbe került. (Wörster, 2006, p. 18.)

Kifejezetten a német viszonyokra vonatkoztatva, a következő altípus a *rendes egyetemi tanárok markáns vezető szerepét érvényesítő egyetemtípus*, az ún. Ordinarienuniversitát, vagy másként megnevezve, a Professorenuniversitát. (Klinge, 2004, p. 118.) Ennek magját az ordináriusok, azaz a rendes kinevezett professzorok alkották. (Lundgreen, 2010, p. 251.) Kialakulását az tette lehetővé, hogy az egyházi befolyás csökkenésével párhuzamosan nőtt az állami befolyás, viszont az államhatalmi szervek részeként az oktatási minisztériumok viszonylag kis létszámmal, csak fokozatosan bővülve épültek ki, így még nincs kellő tapasztalatuk és nincsenek megfelelő technikáik sem az egyetemek irányításához. A törvényi úton történő szabályozás is még csak alakulófélben van. Sokáig egyedüli felügyeleti lehetőségként kancellár vagy kurátor egyetemre történő delegálása maradt. Ezen egyetemek játékerét növelte, hogy helyenként a miniszterek és a minisztériumi vezető tisztségviselők közül sokan a professzori karból kerültek ki. Ennek az egyetemtípusnak a kibontakozását nagymértékben segítette a liberalizmus 1860 utáni felerősödése, csúcspontja pedig az 1900-1914 közötti időpontra tehető, és leginkább Németországra és Észak-Európa egyetemeire jellemző. Az ilyen egyetemek professzorait általában magas állami hivatalnoki fokozatokba – tanácsosi vagy akár titkos tanácsosi fokozatba – sorolják be. Ők az egyetemi karokon egy-egy szakterület egyedüli felelősei, ténylegesen a „tanszékek birtokosai” (Lehrstuhlinhaber), az ezzel kapcsolatos legfontosabb és legjobban jövedelmező előadásokat ők tarthatják. Sokféle

aktív és passzív választójog birtokában az akadémiai és a tudományos kérdések eldöntésében szinte kizárólagos jogosultsággal rendelkeznek. Hasonló státuszú társaikkal szoros szövetségben, a maguk soraiból választanak rektort és dékánokat. Önmagukat az egyetemi autonómia legfontosabb védelmezőinek tekintik – úgy az esetleges erőszakos állami fellépéssel, mint a túl liberális társadalmi befolyásolási szándékkal, illetve a megfontolatlan reformokkal – szemben. Ennek az egyetemtípusnak a legfőbb jellemzője a kinevezett professzori kar abszolút dominanciája a többi egyetemi polgár felett. Ez a formáció nagyjából az 1800-1945 közötti időszakban fordul elő. Számadatokat tekintve, német nyelvterületen ez azt jelenti, hogy a kinevezett professzorok aránya idővel a magas 53%-ról 40%-ra esett vissza, miközben ellenhatásként a rendkívüli egyetemi tanárok és privátdocensek száma a többszörösére emelkedett: 1864-ben még csak 1.364 fő van privátdocensi státuszban, 1931-ben ez már 6.043 főt tesz ki. (Lundgreen, 2010, p. 252.)

A professzori karrier-utat figyelembe véve, Marita Baumgartner, a tipológiát tekintve, más gondolatmenetet követett. Szerinte a kezdet a bevezető jellegű egyetemi karrier, amelyik általában kisebb egyetemekhez kötődik (Einsteiguniversitäten), innen igyekeznek az oktatók jobb körülmények közé kerülni, ami egy nagyobb város egyeteme (Durchgangsuniversität) lehet. Innen aztán már megpályázhatók a legjobb működési feltételeket és a legmagasabb jövedelmet biztosító nagyvárosi intézmények, ahol lehetőség szerint élete végéig oktathat az ide kinevezett professzor (Endstationuniversität). (Baumgarten, 1997, p. 11-12., 18.)

Időről-időre – funkcionális, szervezeti változások és főleg a tudomány fejlődése által támasztott szükségletek hatására – további új egyetem típusok jelennek meg. Az egyik korábbi, általánosan elterjedt típus elnevezése *tradicionális vidéki egyetem*⁷ (traditionelle Landesuniversität), amelynek fő jellemzője, hogy a helyi igényeknek és a változó fenntartói (fejedelmi, egyházi) szükségleteknek kell megfelelnie. Mindehhez megfelelő személyzet áll rendelkezésre, ez többnyire családi vagy ismeretségi alapon verbuválódik. Gyakran érvényes ez a professzori karra is, nem véletlenül olvasható a korabeli leírásokban az egyetemi család (Universitätsfamilie) megnevezés. (Lundgreen, 2010, p. 249.) Ez a típus egészen a felvilágosodás idejéig tudta tartani magát és csak a szaktudományok megjelenése lehetetlenítette el valamennyire.

A korábban említett egyetem típusok ellentettje az *új alapítású egyetem*, amelynek egyik jellemzője, hogy a régihez képest egyfajta ellenmodellként jelenik meg, és mint ilyen, itt mindenképpen reformokat kíván megvalósítani vagy legalábbis újonnan

⁷ Alkalmanként használatos a Fürstenuniversität elnevezés is, utalva az alapítást kezdeményező személyére.

felmerült igényeket kielégíteni. Ilyen tekintetben a reformegyetemek vetették meg az alapját egy originálisan új egyetemi koncepciónak és ez a *kutatóegyetemek* megjelenését jelentette. Ennek a típusnak a kezdeti modellje a berlini egyetem. Az alapítást kezdeményező Wilhelm von Humboldt véleménye szerint a tudományos tényeket nem lehet könyvekből „kiolvasni”, a tényeket kutatás során kell keresni, mégpedig, lehetőség szerint, a diákokkal közösen. Ennek viszont egyik fontos feltétele az oktatás és a kutatás szabadsága. Ilyen ideális formában ez szinte sohasem tudott megvalósulni. Maga Humboldt is komoly engedményekre kényszerült a koncepció megvalósítása során, amennyiben a professzorok kinevezésének, személyüket illetően, még az uralkodó szava volt a döntő. Az viszont többé-kevésbé megvalósult, hogy a kinevezést követően a professzorok szabadon dolgozhattak. Persze ez az utóbbi elvárás gyakran illuzórikusnak bizonyult és messze nem általános, ezt talán a leginkább a másik reformegyetem, Göttingen példája bizonyítja, ahol 1830-ban játszódtott le a „göttingeni hetek” elleni elhíresült, professzorokat sújtó büntetőper.

Az egyedi elképzelések között különlegességgként és a felvilágosodás utáni változások előhírnökeként megemlíthető egy *Karl Vogt* által javasolt egyetemi modell, az úgynevezett *Aktienuniversität* koncepciója, ami nem valósult meg a maga teljességében, de oldotta az egyetemekről kialakított konvencionális gondolkodást. Ennek a lényege, hogy a diákok szabadon választhassanak a tantervbe foglalt tárgyak között, legyen szabad verseny az egyes karok és akár az egyetemek között, és ne legyenek merev, átjárhatatlan határok a fakultások között. Ennek az elképzelésnek egyes elemei – például az áthallgatás lehetősége – már akkoriban néhány egyetemen megvalósult.

Az egyetemi tipológiák új elemei között fontos az amerikai modell 20. századi megjelenése és egyes elemeinek európai elterjedése, mert ez később több ország számára követendő mintát jelentett. Ugyanez érvényes egy jóval későbbi új képződményre, a *nép főiskolák* és a *későbbi szabad egyetemek* megjelenésére, amelyek új oktatási módszerek bevezetésével széles néprétegek számára tették elérhetővé a felsőfokú végzettség megszerzését. Ezek a mozgalmak Dániából, Svédországból, Norvégiából és Angliából indulnak. Kezdetben a téli időszakban szerveznek tudománynépszerűsítő kurzusokat. Egyik nagy eredményük új tehetségek kiemelkedési lehetőségének biztosítása. Terjedésüket az ipar és a mezőgazdaság fokozott szakember-szükségletei váltották ki. Ez készíti elő a 20. század egy új, meghatározó társadalmi rétegének, a középosztálynak a megjelenését. Míg korábban a latin-görög kultúrán alapuló műveltség a társadalmi hierarchia felső rétegére és elemi népiskolai műveltséggel rendelkező laikusokra korlátozódott, mostantól, a differenciálódás jeleként megjelenik és létszámában is dinami-

kusan növekvő a sokféle közép- és felső-iskolai végzettséggel rendelkező középosztály. (Paulsen, 1902, p. 144-146.)

Sajátos szerveződési formát képeznek az egykori *gyarmatokon létesült egyetemek*. Ezek csak abból a szempontból képeznek önálló csoportot, hogy egyes elemeikben eltérnek a gyarmatosító ország alapintézményeitől. Az is közös bennük, hogy kombinálják a hagyományaikat azokkal a fontosabb nyugati egyetemi modellekkel, amelyekkel az oda küldött hallgatók vagy a vendégprofesszorok meghívása által kapcsolatba kerültek.

A hivatalos megnevezés mellett előfordul egy-egy intézmény köznyelvi megnevezése, így például Oxford és Cambridge elitegyetemeit említik Oxbridge néven. A német – gyakran túl hosszú nevű egyetemek esetében – gyakori a rövidített, általában az alapító nevével összefüggő elnevezés használata. Ez a rövidebb – professzorok és diákok által kedvelt megnevezés – egyfajta bennfentességre, összetartozásra utal. Néhány erre vonatkozó példa: Albertina – Königsberg egyeteme, Augustina – Göttingen egyeteme.

Az építészeti megoldások szempontjából is sokféle egyetemtípus különíthető el. Így egészen mások a hagyományos épületekben elhelyezkedő intézmények sajátosságai és ebből adódó lehetőségei, élesen megkülönböztetve az egészen új épületek működési körülményeitől, hangulatától, atmoszférájától. Sokféle okból előfordul az épületek szétosztott elhelyezése, ilyen esetben az egymástól nagy távolságra eső épületek nagyon megnehezítik az universitasra jellemző közösség kialakulását. A campus-szerű elrendezés előnyei viszont számottevőek. Ez utóbbi egyre többször kerül a város szélére, mert már csak ott van elegendő tér az új épületek kialakításához. Sajátos és építészeti szempontból kihívás, amikor egy korábbi gyárépületet, laktanyát alakítanak át egyetemmé, mindegyik megoldásra van sikeres példa.

ÚJABB EGYETEMTÍPUSOK, TRENDEK AZ EGYETEMTÖRTÉNETI KUTATÁSBAN

A II. Világháború befejezését követően még tovább színesedik az egyetemi paletta. Olyan új típusok jelentek meg, mint a „láthatatlan egyetem”, a konferenciák, a folyóiratok köré csoportosuló friss tudás jelentőségének felismerésével és annak oktatásba történő beemelésével. Ez a sokféle változás nem hagyta érintetlenül az egyetemek hagyományos szervezeti formáját sem. Ennek egyik jele a tudományos képzettségű munkatársak egy részének *újszerű besorolása*, ilyen a kutatásvezető, kutató professzor, munkatárs, főmunkatárs, főtanácsadó és más címek megjelenése. Mindez a döntési rendszer alapvető átalakulását is magával hozta. A kinevezett és fokozatokba sorolt professzori

kar döntési monopóliuma idővel jelentősen átalakult, sokféle grémium, véleményező és döntéshozó testület jött létre, lehetővé és hivatalossá téve a diákság beleszólási jogát is. Ezt a sokféle differenciált jogosultságokkal rendelkező formációt a csoportok egyetemként (Gruppenuniversität) említi a szakirodalom. (Paulsen, 1902, p. 253.)

A változások következménye a *tömegegyetemek* típusának (Massenuniversität) megjelenése. Ez a típus alapvetően többféle társadalmi hatás eredőjeként jött létre. A II. világháború utáni gazdasági fellendülés már szélesebb néprétegek számára is elérhetővé és kívánatosá tette az egyetemi oktatást. Mindehhez hozzájárult egyes városok ambíciója saját felsőoktatási intézmény működtetéséhez. Ez funkcionálisan is jelentős változást hozott az egyetemek belső életében, ugyanis a hallgatók nagyon eltérő bemeneti tudásszintje miatt, szükségessé vált a bevezető és felzárkóztató jellegű, alapműveltséget bővítő kurzusok szervezése. Az új szakstruktúrában nagy létszámú új alapképzések jelentek meg. Ehhez gyakran hiányoztak a feltételek, előfordult, hogy még a tantermekben sem jutott mindenkinek férőhely. Az oktatók felkészültsége is változó színvonalú volt, időközben feltűnt egy új oktató-típus – az ide-oda utazó, egyik intézménytől a másikhoz vándorló oktató. Természetesen, ilyenkor a személyes kontaktusra, az egyéni konzultációra alig maradt idő. Ezzel párhuzamosan igény mutatkozott a magas színvonalon képzett, diplomás szakemberek iránt, de ez nem mindig esett egybe a gazdaság munkaerő-szükségletével. A rossz oktatási körülmények és főként a nagy diplomás munkanélküliség lett, több más tényező mellett, az 1968-as diáklázadások okozója.

A tömegegyetem 1968 után már nehezen volt fenntartható, átalakulását segítik az olyan új formációk, mint a számítástechnika műszaki megoldásait felhasználó *virtuális egyetem* és az egyik legújabb formáció, a tudásközpont. A tudásközpont legfontosabb sajátossága, hogy része magának a tudás formálódásának, akár szövegben, akár adatbázisokban, akár oktatási vagy kutatási programokban valósul az meg. A *tudásközpont* lehetőséget kínál ahhoz, hogy a külső környezetben és az egyetemen felhalmozott tudás szabadon hozzáférhető legyen, áramolhasson és értéket teremtsen.

„A tudásközpont olyan összetett, de egységes környezet, amely serkenti az együttműködést, leegyszerűsíti a hozzáférés adminisztrációját, ösztönző közeget teremt az egyetem értékeinek megőrzéséhez és azok folyamatos létrehozásához.” (Fábri, 2015, 401. o.)

Új formációként megjelentek a „mamut-egyetemek”, sok egyetemi kar és főiskola összevonásával. Újabb és egyre jobban terjedő jelenség a távoktatás megjelenése. Ennek

az új, sajátos egyetem típusnak a leírása, részletező elemzése mostanában történik a szakirodalomban.

Az egyetemokről való gondolkodás gyakran együtt jár az egy-egy népről, országról kialakult elképzelésekkel, így korántsem mindegy, milyen egy adott intézmény hírneve. Elsődleges forrásként vizsgálható az, hogy egy adott intézmény hogyan értékeli önmagát. Ez megjelenik a jubileumi kiadványokban, az egyetemi újságban, az egyetem oktatóinak publikációiban, az oktatók hazai és külföldi elismertségében, az odaítélt tudományos díjak számában. Ennek a véleményalkotásnak vannak a köztudatban mélyen rögzült elemei és vannak empirikus alapokra helyezett tájékozódási lehetőségek. A 21. század elején jelennek meg az *egyetemi rangsorok*. Ezek összeállításának és szerkesztésének sokféle szempontja már önmagában is érdekes, további kutatást igénylő probléma, különösen a hitelességre vonatkozóan. A skáláknak, a rangsorolás mellett, van másodlagos hozama is, erre alapozva egyszerűen tájékozódni lehet az egyetemek számáról és országonkénti változásáról. A New York-i rangsor például mintegy 1000 egyetemet minősít.

Az egyetemtörténeti kutatásokban még számos *hiátus vagy alig vizsgált terület* van. Csak felsorolásszerűen hívom föl a figyelmet néhány további lehetőségre.

- Fontos lenne vizsgálni tudósok, jelentős személyiségek önéletrajzi írásait, különös tekintettel iskolai tanulmányaikra, felvett tantárgyaikra és a tanáraikhoz való viszony tekintetében.
- Nagyon keveset tudunk a bizonyítványok típusairól, ezek történeti változatairól. Fontos lenne ezek összehasonlító elemzése, az értékelési szisztéma megismerése, a bizonyítványok elismertségére és a honosításra vonatkozó tapasztalatok összegyűjtése.
- Alig vizsgált terület az autodidaxis, azaz az egyetemen kívüli világból szerzett tudás értékére, ennek részelemeire, tartalmára vonatkozó tudás feltérképezése. Ugyanez érvényes az önképzés korai formáinak megismerésére.
- Sajátos vizsgálati terület az egyetemi tanulmányok ideje alatt elhunyt diákok számának és az elhalálozás okainak vizsgálata.
- Ugyanilyen fontos a lemorzsolódás okainak és koronként változó mértékének tanulmányozása.
- Hasonlóan új kutatási téma egyetemi tanárok visszaemlékezéseinek tartomelemzése, azok összevetése a hivatalos dokumentumokkal, szenátusi és kari tanácsi jegyzőkönyvekkel.

A KONTINUITÁS ÉS A DISZKONTINUITÁS VÁLTOZÁSA AZ EGYETEMEKEN

A folytonosság és a törések dinamikája a fejlődés–stagnálás–visszaesés–haladás folyamatában realizálódik. Erre vonatkozóan csak jelzésszerűen ismertetek néhány példát.

A középkorban kulcsfontosságú nációk az ars fakultás megszűnésével lassan a feledés homályába vesztek, de a későbbi diákmozgalmak megjelenésével a nemzetek, felekezetek stb. szerinti szerveződés újra megjelent, igaz, már nem egyesítő erőként, hanem éppen az elkülönülést szolgálva. A középkort végigkíséri a latin nyelv egyetemes használata, amit minden tudós ember ismert szóban és írásban. A felvilágosodás magával hozta a nyelvi váltást, a nemzeti nyelvek előtérbe kerülésével. Napjainkban az angol nyelv általános elterjedtsége révén már minden konferencia legfontosabb munkanyelve.

A baccalaureatus, magiszter fokozatokat egy időben nem említik, a Bologna-folyamat részeként viszont újra elterjedtek és igyekeznek a tartalmi összehangolással valamiféle egységes értelmezést adni a BA, MA fokozatoknak.

A középkorban markáns az egyetemi karok elkülönülése, a teológiai kar tartós dominanciája mellett. Az ars fakultás megszűnése új helyzetet teremtett. A teológiai karok más karokkal egyenlővé válásával erősödött a karok universitasban való összefonódása. A diákok előképezettségének jelentős eltérése miatt viszont – mintegy originálisan új körülmények közötti ismétlődésként – újra időszerűvé vált az egy szintre-hozást biztosító „ars fakultás” bevezetéséről gondolkodni.

A középkorban az iniciálé, mint egy adott fejezet képi összefoglalása, nemcsak szemet gyönyörködtető volt, hanem segítette az információk megőrzését és felidézését is. Az új képi fordulat az informatikai elemek alkalmazásával, egy új képi nyelv megteremtésével (klipek stb.) napról-napra újabb lehetőségeket nyit meg és a képi forma lassan a textúra fontos kiegészítője lesz.

A középkorban módszeresen lassú és hosszadalmas a szövegelemzés, olyan speciális megoldásokkal, mint a sorközi és lapszéli glossza. Később, a gyorsítás időszaka következett be, sokféle technikával, a gyorsolvasástól a fogalomtérképig, a villám angoltól a relaxációs módszerig. Legújabbban a lassítást újra tanulni-tanítani kell, mégpedig egy ilyen célra kifejlesztett szoftverrel.

A diákönkormányzatok változó szerepe, az egyetemek egymás közötti vetélkedése oktatókért, hallgatókért, rangsorért az egyetemi élet konstans tényezője, a módszerek és a technikák viszont sokat változtak. Lényegében ugyanilyen állandó elem a professzorok verbuválásának technikája, ami kapcsolatba hozható a fizetős diákokért kialakult versenyért, igaz ennek technikái módosultak.

A viasz és palatáblák használata sokáig a diákélet szerves tartozéka volt, ma átvette ennek szerepét a tablet.

Az egyházi iskolák és az állami iskolák közül hol egyik, hol a másik volt a fontosabb, a köztük kialakuló verseny és az egymás melletti létezés sajátos dinamikája országonként változatos közoktatási viszonyokat teremt.

Az önálló tanulás, az autodidaxis egy időben nagyon fontos volt, ezt felváltotta az intézményes oktatás, de az élethosszig tartó tanulás során az önálló tanulás újra fontossá vált.

Az egyetemi oktatásban az egy időben mindenki számára kötelező előadás mellett létezett fizetős, privátim kurzus, azaz bizonyos speciális tudáshoz csak külön díjazásért lehetett hozzájutni, ez a fajta megkülönböztetés eltérő tartalmakkal folyamatosan érvényesül.

Az iskolai értékelés az osztályzás előtt időszakban csak egyfajta tanúsítvány volt arról, hogy a diák milyen tárgyakat hallgatott. Az osztályzatok tudásfedezetének különbözősége miatt a munkahelyek egy része már nem a bizonyítvány minősítését veszi figyelembe, hanem a tényleges tudást, különösen a nyelvvizsgákkal kapcsolatban van ilyen tapasztalat.

A középkori enciklopédikus tudást felváltotta a szakértők és a specialisták megjelenése, de a komoly kutatáshoz újra nélkülözhetetlen a multidiszciplináris megközelítés, igaz ez több személy team-munkájából is összeállhat.

Ezen vázlatosan említett gondolatok jegyében érdemes összefoglalni az egyetem lényegét jelentő konstans elemeket, azaz részletezni, miből áll össze az egyetem sajátos, mással össze nem hasonlítható, speciális éthosza.

AZ EGYETEM ÉTHOSZA

Első benyomásként úgy tűnhet, hogy az egyetem a társadalmi szükségletek által létrehozott akadémiai foglalkozások – azaz a papok és lelkészek; a bírók ügyvédek és állami hivatalnokok; az orvosok, valamint a tanárok és szabad bölcsészek – képzésére létrejött karok laza szövetsége. Ezen karok között az összekötő kapocs az, hogy működésük egyik legfőbb alanya maga az ember, tárgya pedig az emberiség javának szolgálata. A műszaki képzést nyújtó intézmények célja ugyanez, de közvetve, mert ott a természet törvényszerűségeinek megismerése és a természeti erőknek az emberiség javára fordítása a legfontosabb cél.

Az oktatók, a diákok és a minden egyetemi polgár szervezett közösségét jelentő universitas eszménye azonban közös sajátosság.

Ennek legfontosabb elemei pedig a következők:

- Az egyetemi hagyományok – a valláshoz hasonlóan – évezredes folyamatos múltra tekintenek vissza.
- Az alapítás státútumra, azaz meghatározott köteleességek és jogok, valamint privilégiumok biztosította autonómiára épül, ennek keretei, tartalma az idők során sokféle változáson ment keresztül, de egy lényeges eleme mindig megmaradt: a tudományok műveléséhez szükséges szabadság fontosságának nélkülözhetetlensége.
- Az egyetem hosszú története során hatalmas szellemi tőkét gyűjtött össze, jelentéssel bíró tárgyakkal és eszközökkel rendelkezik, rítusok őrzik a hagyományt és mítoszok alakulnak ki körülötte.
- Az egyetem minden időben a szellemi élet egyik központja, kisugárzó ereje szétárad a társadalom életének minden területére.
- Az egyetem tekintélyt kölcsönöz az universitas minden tagjának, bárhol jelenik is meg, az egyetem hírneve erősíti, nyomatékosítja mondandóját.
- Az egyetem tanárai önigazgató, hierarchikus rendbe tagolt testületeket alkotnak.
- Az egyetemet azonos időszakban végző diákok (évfolyamtársak) életre szóló kapcsolatban maradnak egymással.
- Az egyetem egykori tanárai és diákjai az alumni szervezetben megtartják és ápolják kötődésüket.
- Az egyetem polgárai szolidárisak egymással és a társadalom többi tagjával.
- Az egyetemi karok nem elszigeteltek egymástól, az átjárás és áthallgatás lehetősége, a közös feladatok tartják életben az universitas közösségét.
- Az egyetemhez tartozás tudata az universitas minden tagjának önértékelését erősítő tényező – a védettség tudata bátrabbá teszi őket minden megnyilvánulásukban.
- Az egyetem arra törekszik, hogy a környezetében található legjobb szakembereket valamilyen minőségben magához vonzza és kösse.
- Az egyetem nem kötődik politikai pártokhoz, a sokszínűség kinyilvánítási lehetőségének védett körülmények közötti biztosítása az egyik legnagyobb, meghatározó értéke.
- Az egyetemi polgárok tudományuk művelőjeként és oktatójaként, felkért szakértőként, grémiumok vezetőjeként és tagjaként segítik a társadalom és az emberiség boldogulását.

- Az egyetem kialakult nemzetközi kapcsolatai révén beletagolódik az útkeresők és a tudományt művelők egyetemes közösségébe.
- Az egyetemi épületek (campus) azok berendezési tárgyai és az azokhoz köthető történések az egyetemi éthosz szerves részei.

Mindezen törekvések együttese, aktuális körülmények adta változatai (modelljei) jelentik azt a hierarchikus kapcsolatban álló személyek közösségét jelentő, sok összetevős, bonyolult, állandóan változó, szellemi és anyagi javakból álló rendszert, amelyet „az egyetem éthosza” elnevezéssel él meg, és ami tudatosul minden egyetemi polgárban és a társadalom szélesebb köreiben. Mindannyian tudjuk, hogy egyetem pedig régóta van, állandóan reformálják és még sokáig lesz, nem tudjuk milyen új formában, de az éthosza maradandó értéként bizonyosan még sokáig fennmarad! Ezt az egyetemtörténeti kutatásokat szemlélő áttekintést nem is lehet másként, mint a jövőre vonatkozó kitekintéssel zárni. E szerint az egyetemek jövőjére vonatkozó kutatásokat az egyik professzor a következőképpen összegezte:

„A jelzők cserélődhetnek, de a szisztéma tovább működik. ...a mai viszonyok sem jobbak mint a régiek, az universitas eszménye ma sem utópia. És ez így is marad, mert az egyetemnek mindig aktuális társadalmi környezetében kell működnie, ebből adódóan az egyetem lényege az állandó változás a semper reformanda.” (Kitzinger, 2012, p. 527.)

IRODALOMJEGYZÉK

- Bär, Siegfried (2005): A céh: Az egyetemek lényege a professzorral válásnak és a professzorok érzelmi életének tükrében. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bauer, M. (1926): Sittengeschichte des deutschen studententums: Mit zahlreichen abbildungen. Paul Aretz Verlag, Dresden.
- Baumgarten, M. (1997): Professoren und Universitäten im 19. Jahrhundert: Zur Sozialgeschichte deutscher Geistes- und Naturwissenschaftler. Vanderhoeck and Ruprecht, Göttingen.
- Biró Zsuzsanna Hanna és Nagy Péter Tibor (2012): Bölcsészek és tanárok a 19-20. században. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest. (Szociológiai dolgozatok, 3.). <http://mek.oszk.hu/10900/10993/10993.pdf>
- Bosse, H. (2012): Bildungsrevolution, 1770-1830. Universitätsverlag Winter, Heidelberg.
- Catalogus Professorum Halensis. In: Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. <http://www.catalogus-professorum-halensis.de/>
- Catalogus Professorum Rostochiensium: Traditio et Innovatio. In: Universität Rostock. <http://cpr.uni-rostock.de/>
- Fábri György (2014): Legyőzik az egyetemi rangsorok a tudás világát? In: Educatio, 23. 4. 590-599. http://epa.oszk.hu/01500/01551/00070/pdf/EPA01551_educatio_2014_04_590-599.pdf
- Fábri György (2015): Maradhat-e a könyvtár az egyetemi tudás központja? Magyar Tudomány, 176. 4. 399-403. http://epa.oszk.hu/00600/00691/00139/pdf/EPA00691_mtud_2015_04_0399-0403.pdf
- Fekete Szabolcs (2012, szerk.): A pécsi egyetem bölcsész-diplomásainak rekrutációja, 1921-1940. pp. 9-176. (Szociológiai dolgozatok; 2.) <http://mek.oszk.hu/10900/10992/10992.pdf>
- Forray R. Katalin és Kozma Tamás (2014): Tanuló városok: alternatív válaszok a

rendszer változásra. In: Juhász Erika (szerk.): Tanuló közösségek, közösségi tanulás: A tanuló régió kutatás új eredményei. CHERD, Debrecen. 20-50.
<http://mek.oszk.hu/14400/14471/14471.pdf>

Frijhoff, W. (2012): Qualitätswahl, Kandidatenmangel oder Nachbarmfreundschaft? Die internationale Berufungspraxis der niederländischen Hochschulen zwischen 1575 und 1814. In: Hesse, C. és Schwinges, R. C. (hrsg.): Professoren und Professorinnen gewinnen: Zur Geschichte des Berufswesens an den Universitäten Mitteleuropas. Schwabe Verlag, Basel. 31- 55.

Grüttner, M. (2010): Nationalsozialistische Wissenschaftler: ein Kollektivporträt. In:Grüttner, M. (hrsg.): Gebrochene Wissenschaftskulturen: Universität und Politik im 20. Jahrhundert. Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen. 149-165.

Gundermann, I. (2008): Brandenburg-preußische Universitätsgründungen. In: Wörster, P. (hrsg.): Universitäten im Östlichen Mitteleuropa: Zwischen Kirche, Staat und Nation Sozialgeschichte und politische Entwicklungen. Oldenburg Verlag, München. 105-126.

Hammerstein, N. (2004): Universitäten und Kriege im 20. Jahrhundert. In: Rüegg, W. (hrsg.): Geschichte der Universität in Europa, 1800-1945. 3. Beck, München. 515-545.

Jaraus, H. K. (2004): Der Lebensweg der Studenten. In: Rüegg, W. (hrsg.): Geschichte der Universität in Europa, 1800-1945. 3. Beck, München. 301-322.

Karáczy Viktor, Nagy Péter Tibor (2012, szerk.): Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon. Wesley János Lelkész-képző Főiskola; Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont, Budapest.
<http://mek.oszk.hu/10900/10983/10983.pdf>

Kitzinger, M. (2012): Zusammenfassung. In: Hesse, C. és Schwinges, R. C. (hrsg.): Professoren und Professorinnen gewinnen: Zur Geschichte des Berufswesens an den Universitäten Mitteleuropas. Schwabe Verlag, Basel. 511-531.

- Klinge, M. (2004): Die Universitätslehrer. In: Rüegg, W. (hrsg.):
Geschichte der Universität in Europa, 1800-1945. 3. Beck, München. 112-143.
- Koch, H-A. (2008): Die Universität: Geschichte einer europäischen Institution.
Wissenschaftl. Buchges., Darmstadt.
- Kozma Tamás (2004): Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája.
Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Kozma Tamás (2008): Politikai rendszerváltás és felsőoktatási reform.
In: Kozma Tamás és Rébay Magdolna (szerk.): A bolognai folyamat Közép-Európában.
Új Mandátum Kiadó, Budapest. 287-315.
- Kozma Tamás (2011): „Egyetemvállalat” és menedzserizmus. In: Educatio, 20. 4. 461-471.
http://epa.oszk.hu/01500/01551/00058/pdf/educatio_EPA01551_2011-04_tan1.pdf
- Langer, H. (2008): Die pommersche Landesuniversität Greifswald und das schwedische
Reichsinteresse, 1630-1720. In: Wörster, P. (hrsg.): Universitäten im Östlichen
Mitteleuropa: Zwischen Kirche, Staat und Nation - Sozialgeschichte und politische
Entwicklungen. Oldenburg Verlag, München. 85-103.
- Langewiesche, D. (2010): Das deutsche Universitätsmodell und die Berliner Universität:
Wandel und Kontinuität von Selbstbildern. In: Thom, I. és Weining, K. (hrsg.);
Tenorth, H-E. (zusammenarb.): Mittendrin - eine Universität macht Geschichte:
Eine Ausstellung anlässlich des 200-jährigen Jubiläums der Humboldt-Universität
zu Berlin. Katalog. Akademie Verlag, Berlin. 24-33.
- Lundgreen, P. (2006): Europäische Universitäten im Krieg: Skizze einer vergleichenden
Zusammenfassung. In: Maurer, T. (hrsg.): Kollegen – Kommilitonen – Kämpfer:
Europäische Universitäten im Ersten Weltkrieg. Steiner Verlag, Stuttgart, 353-357.
- Lundgreen, P. (2010): Professoren: Wissenschaftler, Hochschullehrer, Bildungsbürger.
In: Thom, I. és Weining, K. (hrsg.); Tenorth, H-E. (zusammenarb.): Mittendrin - eine
Universität macht Geschichte: Eine Ausstellung anlässlich des 200-jährigen Jubiläums
der Humboldt-Universität zu Berlin. Katalog. Akademie Verlag, Berlin. 248-255.

- Maurer, T. (2006, hrsg.): Kollegen – Kommilitonen – Kämpfer: Europäische Universitäten im Ersten Weltkrieg. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Mikonya György (2001): Pädagogik an den ungarischen Universitäten – Das Beispiel der Elisabeth-Universität (Erzsébet Tudományegyetem) in Pécs – Fünfkirchen.
In: Németh András, Pukánszky Béla és Tenort, Heinz-Elmar (hrsg.):
Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa: Aufklärerische Traditionen - deutscher Einfluss - nationale Eigenständigkeit. Osiris, Budapest. (Neveléstudomány-történeti tanulmányok, [2].). 346-362.
- Mikonya György (2014): Az európai egyetemek története, 1230-1700. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. <http://mek.oszk.hu/14100/14166/14166.pdf>
- Morgenstern, U. (2012): Vom Namensregister zum agilen Recherchewerkzeug: Überlegungen zu Geschichte und Wandel von Professorenkatalogen aus der Sicht des «Catalogus Professorum Lipsiensis». In: Hesse, C. és Schwinges, R. C. (hrsg.): Professoren und Professorinnen gewinnen: Zur Geschichte des Berufswesens an den Universitäten Mitteleuropas. Schwabe Verlag, Basel. 441-469.
- Nagy Péter Tibor (2014): A felsőfokú végzettségűek számának alakulása a 20. század első felében. In: Fízel Natasa és Nóbik Attila (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére. Szegedi Egyetemi Kiadó; Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 153-170.
<http://mek.oszk.hu/15000/15023/15023.pdf>
- Nagy Péter Tibor és Veroszta Zsuzsanna (2014a, szerk.): A felsőoktatás kutatása: Tisztelgő kötet Ildikó születésnapjára. Gondolat Kiadó, Budapest.
(Társadalom és oktatás, 38.)
- Paletschek, Sylvia (2010): Festkultur und Selbstinszenierung deutscher Universitäten. In: Thom, I. és Weining, K. (hrsg.); Tenorth, H-E. (zusammenarb.): Mittendrin - eine Universität macht Geschichte: Eine Ausstellung anlässlich des 200-jährigen Jubiläums der Humboldt-Universität zu Berlin. Katalog. Akademie Verlag, Berlin. 88-95.

Paulsen, F. (1902): Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium. Berlin, A. Asher and co., Berlin.

Professorenkatalog der Universität Leipzig = catalogus professorum lipsiensium. In: Universität Leipzig.
<http://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/>

Rébay Magdolna (2008, szerk.): A bolognai folyamat Közép-Európában. Új Mandátum Kiadó, Budapest. (Oktatás és társadalom, 2.). 287-315.

Ringer, F. (2004): Die Zulassung zur Universität. In: Rüegg, W. (hrsg.): Geschichte der Universität in Europa, (1800-1945). 3. Beck, München. 199-206.

Seibt, F. (2008): Zum Problem der Universitätsgeschichte in Mitteleuropa. In: Wörster, P. (hrsg.): Universitäten im Östlichen Mitteleuropa: Zwischen Kirche, Staat und Nation - Sozialgeschichte und politische Entwicklungen. Oldenburg Verlag, München. 19-35.

Shils, E. és Roberts, J. (2004): Die Übernahme europäischer Universitätsmodelle. In: Rüegg, W. (hrsg.): Geschichte der Universität in Europa, 1800-1945. 3. Beck, München. 145-196.

Stambolis, B. (2012): Beruf und Berufung(en): Historiker des Jahrgangs 1943 im Rückblick auf ihr Leben mit der Geschichte. In: Hesse, C. és Schwinges, R. C. (hrsg.): Professoren und Professorinnen gewinnen: Zur Geschichte des Berufswesens an den Universitäten Mitteleuropas. Schwabe Verlag, Basel. 491-509.

Szögi László (1994): Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén, I., 1790-1850. Budapest-Gödöllői Egyetemi és Levéltári Szövetség, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest; Szeged. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 1.).

Tenorth, H-E. (2013): Mythos Universität: Die erstaunliche Aktualität einer Idee und die resistente Realität von Universitäten. In: Buck, M. F. és Kabaum, M. (hrsg.): Ideen und Realitäten von Universitäten. Lang Verlag, Frankfurt am Main. 15-33.

Thom, I. és Weining, K. (hrsg.); Tenorth, H-E. (zusammenarb.) (2010): Mittendrin: Eine Universität macht Geschichte: Eine Ausstellung anlässlich des 200-jährigen Jubiläums der Humboldt-Universität zu Berlin. Katalog. Akademie Verlag, Berlin.

Wörster, P. (2006): Zur Einführung. In: Wörster, P. (hrsg.): Universitäten im Östlichen Mitteleuropa: Zwischen Kirche, Staat und Nation - Sozialgeschichte und politische Entwicklungen. Oldenburg Verlag, München. 11-18.